

ISTRAŽIVANJE STAROHRVATSKIH SPOMENIKA PO SPLITSKOJ OKOLICI.

Pokrštenje Hrvata i starohrvatski spomenici.

Istom je kršćanstvo, koje su Hrvati kao narodna cjelina prihvatili potkraj osmoga stoljeća, probudilo u njima jači smisao za umjetničke spomenike. Ninska krstionica kneza Višeslava, koju godine 1746. odneseše Mlečani i sada je čuvaju u »Museo Correr« u Veneciji, izrađena je oko godine 800 prigodom svečanog pokrštenje hrvatskog naroda s knezom Višeslavom na čelu. Prije toga datuma pokrštenje je Hrvata vjerojatno bilo samo sporadično. Od toga doba, pa sve do XII. stoljeća, redaju se po Dalmatinskoj Hrvatskoj mnogobrojni spomenici: crkvice i samostani, zadužbine hrvatskih narodnih vladara, ukrašeni prutastim, ponajviše tro-prutastim ukrasom, tako zvanom pleternom ornamentikom.

Iako su ovi spomenici po svojim dimenzijama i po estetskoj vrijednosti dosta skromni, njihova je kulturno-historijska vrijednost velika, jer nam osvjetljuju povijest Hrvata u doba njihove državne samostalnosti, a osim toga služe nauci kao znatan doprinos za rješavanje pitanja o arhitekturi ranoga srednjega vijeka i o njezinom porijeklu. Stariji istraživači ubrajali su starohrvatske građevine u langobardsku ili u bizantsku umjetnost, dok ih sad u zadnje doba dovode u vezu s uplivom maloazijskog Istoka i s drvenom arhitekturom sjevernih naroda. Možda je još najbliže istini hipoteza, koja tvrdi da je pleterna ornamentika došla k Hrvatima iz susjedne Italije, te da je na hrvatskom tlu dobila neko svoje lokalno obilježje. Da bi ova ornamentika imala upravo svoj početak na našem tlu, nije vjerovatno, jer se ona u Italiji pojavljuje gotovo jedno stoljeće prije nego kod nas. Bez vanjskoga uticaja nastali su vjerojatno raznovrsni, jednostavni oblici građevina, koje odgovaraju onoj dobi, kad se još nije bio osjetio upliv velike umjetničke arhitekture iz susjednih gradova i kada su hrvatski graditelji gradili bez većih umjetničkih pretenzija.

Splitska okolica, t. j. predjel od Trogira do Omiša, kamo su Hrvati došli za pada rimske Salone, početkom VII. stoljeća, bila je od IX. pa do konca XI. stoljeća jedno od glavnih središta hrvatske države, te je pri-

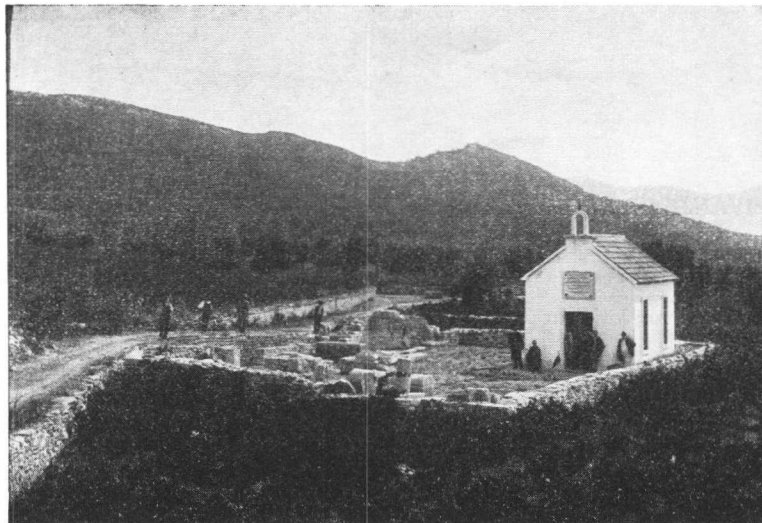
rodno, da se je u tom predjelu razvila jaka građevna djelatnost i da nam je upravo to zemljište sačuvalo veliki broj spomenika iz one dobe.

Osnivanje hrvatskog arheološkog društva »Bihać« i istraživanje narodnih spomenika.

Obilje i sjaj rimskih spomenika po ruševinama stare Salone duго je vremena pritezalo svu pažnju i stranog i domaćeg naučnog svijeta, pa se je malo brige posvećivalo skromnim ostacima građevina iz starohrvatskoga doba. Za pojedine položaje na kojima se je odigravala hrvatska historija, znalo se je ili istom naгаđalo iz pisanih isprava i pripovijedanja kasnijih pisaca.

God. 1891 nade neki seljak u sjeveroistočnom dijelu solinskog polja nedaleko od ceste, koja vodi prema Klisu, u predjelu zvanu Rižinice, ulomak crkvene pregrade (septum-a) s pleternom ornamentikom i s natpisom: pro duce Trepim(ero), a ravnatelj splitskog Arheološkog muzeja Don Frane Bulić otkupi ga za svoj muzej. U ono je doba muzejska dotacija bila u glavnom namijenjena antiknim (grčkim i rimskim) spomenicima u našim krajevima, pa zato osnuje Bulić s nekolicinom prijatelja u Splitu u siječnju god. 1894 hrvatsko arheološko društvo, koje je postavilo sebi zadaću da traži, iskopava i proučava spomenike iz dobe naše narodne dinastije po splitskoj okolici. Onaj, koji je među prvima odobrio namjeru da se osnuje takvo društvo i izrazio želju, da se što prije započne s iskopavanjem hrvatskih spomenika splitske okolice, bio je otac kritične hrvatske povijesti Dr. Farnjo Rački.

Budući da je najstarija sačuvana hrvatska povelja izdana u Bihaćima (u pučkom govoru »Bijaći«, na granici kaštelanskog i trogirskog polja), određeno je, da se društvo prozove po imenu toga mjesta. Ondje još i danas postoji crkvice posvećena sv. Marti, koja je više puta porušena i pregrađena, a okolišni svijet hodočasti k njoj od najdavnijih vremena. I baš kod te crkvice držalo je društvo »Bihać« prvu svoju glavnu skupštinu »pod onim sjenastim stamblima, gdje su saborisali naši predi, nad

Ruševine starohrvatske crkve sv. Marte u Bijaćima iz IX. stoljeća.

grobovima istih«, kako je rečeno u »izvještaju« prve društvene skupštine.

Na više je mjesta društvo »Bihać« kopalo s velikim uspjehom, a na nekima je postiglo upravo odlične rezultate. Nabrojiti ću najvažnije položaje, koji su pretraženi, i donijeti kratak opis rada i iskopina prema najnovijim rezultatima istraživanja. U kaštelanskom su polju: Stombrate s crkvom sv. Marte na podnožju brda Bijaća i Miri povrh Donjih Kaštela, zatim Docca u Pustici kod Kaštela Gomilice i Gajine kod Sućurca; u solinskom su polju: Rižinice uz potok Rupotinu prema kliškoj strani, Gospin otok kod današnje župske crkve sela Solina i Gradina na istočnoj strani državne ceste, nedaleko od Gospina otoka; u kliškom polju: Šuplja crkva između rijeke Jadrana i puta koji vodi k izvoru rijeke; u poljičkom polju: Sumpetar ili »sv. Petar u Selu« kod Jesenica.

Samostan sv. Petra u Mirima.

Neka 3 kilometra istočno od crkve sv. Marte stršile su do nedavna stare sredovječne zidine, koje je narod zvao »Kulina«, a zemlje oko nje zovu se i danas »Miri«. Razmjerno mala udaljenost ovoga položaja od crkve sv. Marte kao i znatni ostaci zidova, koji su u Mirima stršili iznad zemlje, utjecali su na odluku uprave »Bihaća«, da se ljeti godine 1895, uz kopanje u Rižinicama — gdje je već god. 1891 bio nađen važan fragment s natpisom — započne također kopanje i u Mirima, koji se položaj

smatrao jednim dijelom Bijaća. Iskopavanjem u Mirima otkrili su se ostaci rimske stambene zgrade (villa rustica), na čijim je temeljima bila sagrađena, vjerojatno u XI. stoljeću, crkva, a istodobno ili nešto kasnije, po svojoj prilici u XII. stoljeću, samostan sv. Petra, koji bi po mišljenju Lucićeva (Memorie di Tragurio, p. 20) imao biti historijski samostan »sv. Petra od Klobučca«. Među ruševinama je nađena i jedna rimska preša za ulje, upotrebljavana i od kasnije doseljenih Hrvata.

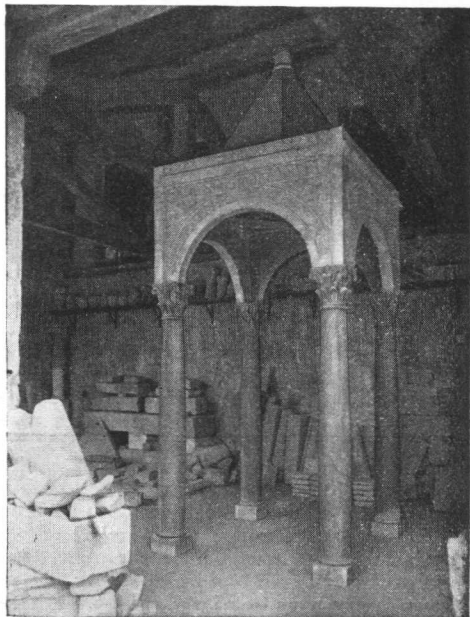
Ako je ispravna hipoteza M. Perojevića, iznesena u »Bulićevu Zborniku« (1924), str. 571—576, poznati natpis Zvonimirova župana Ljubimira »tepčije«, koji se danas nalazi uzidan nad vratima grobišne crkve sv. Nikole u Kaštel Staromu, bio je najprije na crkvi sv. Petra u Mirima, odakle je kasnije prenesen na crkvu sv. Jurja od Žestinice — gdje ga je vidio i prepisao Lucić — te je napokon (u XIX. stoljeću) dospio na crkvu sv. Nikole u Kaštel Staromu, gdje se je očuvao do danas.

Hipoteza Jelićeva i Ivekovićeve, da bi u Mirima bili bihaćki dvorovi hrvatskih vladara nije se održala, jer nije imala nikakvog temelja.

Kneževski dvorovi u Bijaćima i crkva sv. Marte.

U Bijaćima kod sv. Marte počelo se kopati god. 1901, a kopalo se svakoga ljeta po malo sve do god. 1905. Ovo se mjesto spominje u dvjema hrvatskim poveljama iz

IX. stoljeća, i to kao mjesto, gdje su te povelje izdane, a i sadržaj nas njihov upućuje na to, da je ondje bila jedna između više rezidencija hrvatskih vladara. Prva povelja, datirana 4. marta 852, kojom knez Trpimir (845—864), opkoljen svojim dvorjanicima, potvrđuje splitskoj nadbiskupiji, crkvu sv. Jurja u Putalju kod Kaštela Sućurca skupa s njezinim posjedima u Lažanima kod Gomilice i u Tugarima, te desetinu od prihoda svoga imanja na Klisu, završava riječima »Actum in loco qui dicitur Biacici«, t. j. u mjestu, koje se zove Bijaći. Drugom poveljom, datiranom 28. septembra 892, sin Trpimirov Mutimir (892—910), također okružen svojom dvor-

Rekonstruirani oltarni ciborij crkve sv. Marte u Bijaćima u Arheološkom muzeju u Splitu. Zbirka »Bihaća«.

skom svitom, rješava spor, koji je bio nastao između ninskoga biskupa Adalfreda i splitskoga nadbiskupa Petra u pitanju prava na posjed crkve sv. Jurja u Putalju te crkvu i njezine posjede dosuđuje ponovno splitskoj crkvi i time potvrđuje darovnicu svoga oca Trpimira, izdanu pred 40 godina. U njoj se još tačnije određuje mjesto izdavanja riječima »Actum est Biacici ante fores ecclesiae sanctae Martiae« t. j. učinjeno u Bijaćima pred vratima crkve sv. Marte.

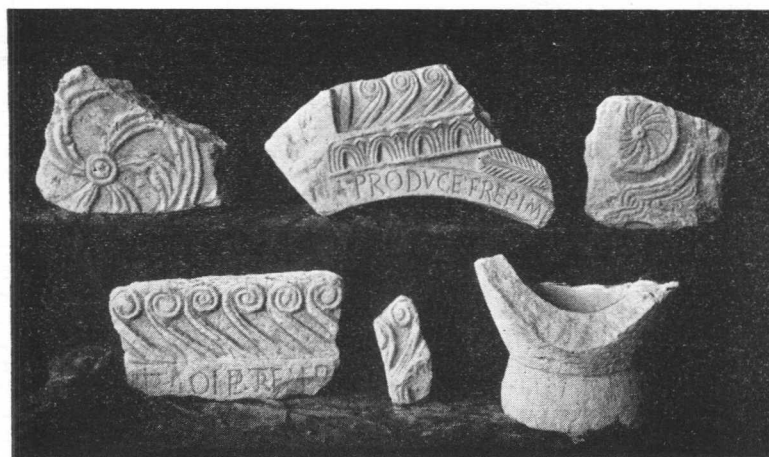
Zemlje oko crkve sv. Marte zovu se

danas »Stombrate« po imenu crkve, koja je s vremenom istisnula odavde stariji naziv »Bijaći« i reducirala ga na zemljišta, koja se steru od nje prema sjeveru, oko brda Bijaća, na čijem se krajnjem, južnom podnožju nalaze i »Stombrate«. Po svojoj prilici i u nazivu zemalja, do Stombrata na istok, koje se danas zovu »Knežine« ili »Knježine«, sačuvala uspomena na ondašnji posjed hrvatskih knezova.

Iskopavanja kod sv. Marte, koja su se obavila u više navrata, otkrila su ostatke starohrvatske crkve s pravokutnom apsidom, sazidane na temeljima rimske ladanjske zgrade. Čini se da jedan dio apside potječe iz starokršćanske dobi, a na taj zaključak nas nutkaju i ondje nađeni fragmenti starokršćanske izradbe. Malo na jug od temelja stare crkve podignuta je bila nanovo istoimena crkva, koju je društvo »Bihać« godine 1905 do temelja porušilo i opet sazidalo, e da ispita tlo ispod nje i izvadi arhitektonske komade, koji su u njoj bili uzidani kao građevni materijal. Između fragmenata crkvene starohrvatske zgrade, koji su bili dijelom izgrađeni u isto doba, kad se je crkva gradila, a dijelom su nanovo upotrebljeni komadi rimske vile i starokršćanske crkve, našlo se je kapitela, ulomaka pregrade (septuma) i oltarnog ciborija koji je pred par godina rekonstruiran u lapidariju Arheološkog muzeja u Splitu, gdje je pohranjena zbirka »Bihaća«. Natpis na ciboriju potvrđuje vijest pisanih dokumenata, da je crkva bila posvećena u prvom redu sv. Marti, a usto još i sv. Ivanu Krstitelju. Osim tih ostataka crkvene zgrade i crkvenoga namještaja izašlo je na vidjelo i šest nadvratnika od šest različitih zgrada, koje su bile u neposrednoj blizini crkve. Po oblicima se kamena vidi, da su neki od tih nadvratnika izrađeni od fragmenata rimskih stupova. Našla su se i dva čitava rimska sarkofaga, koja su upotrebljavana i u starohrvatsko doba.

Samostansko imanje iz doba kralja Zvonimira.

Kaštelansko selo Gomilica zvalo se u prijašnje doba i »Opatično selo«, a u talijanskom jeziku »Castel Abbadessa«. Ta imena potječu od imanja, koje su dumne (opaticice) sv. Benedikta u tamošnjem predjelu zvanu Pustica dobile na dar od kralja Zvonimira prema povelji iz godine 1078. U obližnjoj crkvi sv. Kuzme i Damjana, koja se po prvi put spominje u jednoj sačuvanoj povelji iz god. 1171, a koja je bila kasnije više puta pregrađivana, sačuvano je više ostataka crkve iz XII. stoljeća. Između ostalog u crkvi su dva stupa s malim kapitelima kockastoga oblika sa zaobljenim do-

Fragmenti crkvenog namještaja iz Rižinicâ s natpisom utemeljitelja crkve hrvatskog kneza Trpimira (oko godine 852.). U Arheološkom muzeju u Splitu.

njim uglovima, a u apsidi je uzidana prozorna kamena rešetka, koja potječe iz XII. stoljeća, a možda i iz ranijega doba. Ti stari fragmenti sačuvani u crkvi, pa spomenuta Zvonimirova povelja i drugi dokumenti, koji spominju taj historijski predjel, dadoše povoda da su se u okolini crkve provele iskopine god. 1925. Iz starohrvatskoga se doba nije našlo nikakvih važnijih ostataka. Otkrile su se gospodarske zgrade iz rimskog doba s turnjačnicom za ulje zanimljivog oblika. Po ostacima nadograđenih zidova, i nekih dijelova žbuke može se zaključiti, da su te rimske zgrade i gospodarske sprave upotrebljavane od hrvatskih opatica, kao što su i benediktinski monasi sv. Petra od Klobuka u susjednom donjokaštelanskom polju, otprilike u isto doba, sagradili samostan i potrebne gospodarske zgrade na ostacima napuštene rimskog zaselka i upotrebljavali rimske sprave za pravljenje svog ulja i vina.

Grobovi iz starohrvatske dobe u Gajinama kod Sućurca.

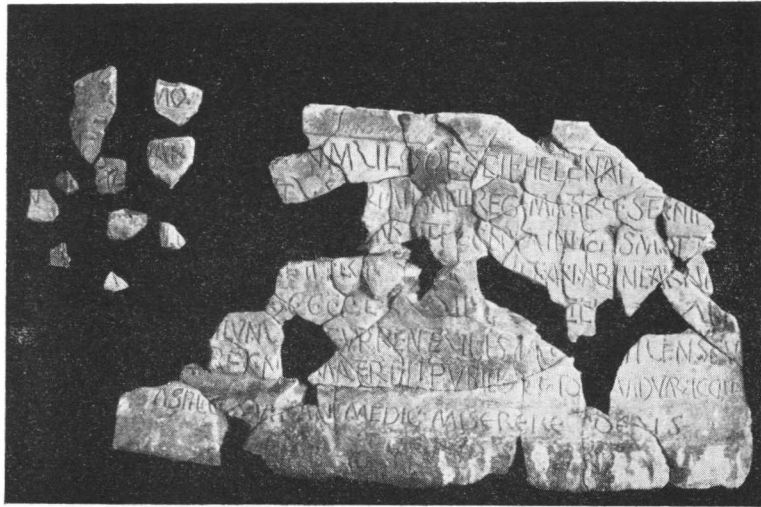
Godine 1899 otkopali su seljaci Kaštela Sućurca u predjelu zvanu Gajine, ispod Mislavove zadužbine sv. Jurja u Putalju, nekoliko grobova iz starohrvatskoga doba. Uprava »Bihaća«, obaviještena o tome nalazu, provela je daljnja iskopavanja, koja su iznijela na vidjelo više starohrvatskih grobova, u kojima se je našlo pedesetak što fragmenata što cijelih komada nakita, ponajviše prstenja i naušnica iz srebra, a na nekim se naušnicama vide i tragovi polzeta. Osim starohrvatskih predmeta nađe-

no je i u tom predjelu i ostataka iz rimskog doba.

Trpimirova zadužbina u Rižinicama.

Slučajni nalaz Trpimirova natpisa godine 1891 dao je povoda društvu »Bihać« da poduzme god. 1895. sistematično kopanje na onom mjestu. Nakon kratkih pokušaja brzo se je došlo do temelja crkve i samostana iz IX. stoljeća. Ovaj je samostan utemeljio hrvatski knez Trpimir godine 852. ili nešto prije, jer je spomenut prvi put u njegovoj povelji izdanoj na bihaćkom kneževskom dvoru 4. marta godine 852. Između ostaloga kaže Trpimir u toj povelji: »Ego Trpimirus, dux Chroatorum iuvatus munere divino, ... construxi monasterium ibique cetervas fratrum adhibui« etc. To je, možda, prva pojava benediktinaca u našoj zemlji, veoma zaslužnoga reda za procvat kulture u Hrvata.

Da je crkva i samostan u Rižinicama iz starohrvatskoga doba, potvrdilo je ponovljeno i prošireno kopanje izvedeno godine 1930. Štaviše, detaljno je konstatovano, da je starohrvatska crkva, u nešto reduciranim dimenzijama, sagradena na temeljima crkve iz starokršćanskoga doba, a po podjeli crkvenoga prostora na veliki prezbiterij i maleni prostor za puk može se zaključiti, da je zbilja ta crkva građena uglavnom za potrebe samostanaca. Osim toga je proširenim kopanjem prema jugu i prema zapadu otkriveno grobište i dobar dio samostanskih zidina. Da je pak to Trpimirova zadužbina potvrđuje nam ondje ranije nađeni fragment

Sarkofag s natpisom kraljice Jelene naden u starohrvatskoj crkvi na »Gospinom otoku« u Solinu. Sada u zbirci »Bihaća« u Splitu

s Trpimirovim natpisom, a svjedoči nam i tradicija, koja je bila živa još u XVIII. stoljeću.

Farlati naime u svom djelu »Illyricum sacrum« (tomus III, p. 50) kaže, da još postoji između Solina i Klisa stara, napola porušena zgrada, za koju splitski kanonik, njegov pomagač pri sastavljanju poglavlja o povijesti teritorija solinsko-splitske biskupije, Jeronim Bernardi misli, da je to upravo ona, koju je sagradio Trpimir i darovao monasima sv. Benedikta. Do nedavna je bilo i starijih ljudi u Solinu, koji su se sjećali, da su još stršili stari zidovi te zgrade.

Gospa od otoka i crkve sv. Marije i sv. Stjepana.

U svojoj povijesti solinske crkve nazvanoj »Historia Salonitana« (str. 55) Toma Arcidjakon († 1268.) kaže, da je crkve sv. Stjepana i sv. Marije u Solinu sagradila i nadarila »neka kraljica Jelena« i da je ondje, »u atriju naime bazilike sv. Stjepana pokopan slavni muž kralj Krešimir uz više drugih kraljeva i kraljica«. Na malenom otoku između dva rukava rijeke Jadra nalazi se i danas crkva posvećena bl. Djevici Mariji, koju narod odvajkada zove »Gospa od otoka« (u latinskim dokumentima »sancta Maria de Otoch«). Današnja je solinska župska crkva sagradena na mjestu starije, koja je izgorjela godine 1875. Kad su se godine 1897. kopali temelji za novi zvonik obnovljene crkve, pokazalo se u blizini nove crkve zidovi starije građevine iz ranijega srednje-

ga vijeka. Osim toga se je nalazio u blizini jedan fragmenat tankoga stupa s kapitelom iz starohrvatskoga doba. To je privuklo pažnju pretsjednika »Bihaća« Don F. Bulića, koji je odlučio da tu traži crkvu sv. Marije, o kojoj govori Toma Arcidjakon. Godine 1898. započeo se voditi iskopine, koje otkriše temelje srednjovjekovne crkve i ulomke sarkofaga kraljice Jelene s dragocjenim natpisom. Osim imena kraljčina i datuma njezine smrti, odnosno sahrane u taj sarkofag, godine 976. sačuvana su još dva imena dvaju hrvatskih kraljeva: Mihajla, t. j. Mihajla Krešimira II. (949—969), njezina muža, i Stjepana, t. j. Stjepana Držislava (969—997), njezina sina. Na natpisu je označeno samo prvo, crkveno ime jednoga i drugoga vladara. Ovaj je natpis od velike važnosti za genealogiju hrvatskih kraljeva, a najjača je potvrda (u kamenu!), da su hrvatski vladari već prije god. 976. nosili naslov kralja.

Od godine 1898. pa sve do nedavna se mislilo, da je na »Gospinu otoku« otkopana crkva sv. Marije, a da crkvu sv. Stjepana, (prema Tomi Arcidjaku mauzolej hrvatskih vladara), treba tražiti izvan »Gospina otoka«. Ponajviše se nagađalo, da bi ona mogla biti na položaju zvanu »Šuplja crkva«. Godine 1929. nađe prof. Lovro Katić u arhivu biskupske kurije u Splitu jedan dokumenat, koji je pokazao novi smjer, kojim treba ići u potrazi za crkvom sv. Stjepana. Taj naime dokumenat potječe iz godine 1397., a u njemu se spominje posjed splitske crkve u Solinu, kome pripada »i otok, na

Temelji starohrvatske crkve na »Gospinom otoku« u Solinu, u kojoj je god. 1898. nađena sarkofag kraljice Jelene.

kome postoje crkve bl. Djevice i sv. Stjepana« (*»et insula in qua existunt ecclesiae B. Virginis et Sti Stephani«*).

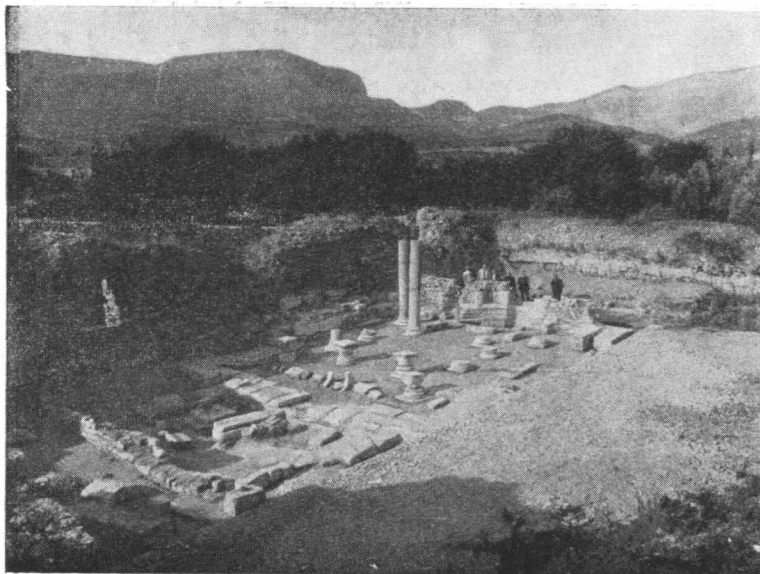
Dok su se pravile kombinacije, gdje bi se na »Gospinu otoku« imala tražiti crkva sv. Stjepana, uprava »Bihaća« odlučila, da se ponovno otkriju temelji crkve, u kojoj je nađena grobnica kraljice Jelene, da može točnije biti snimljena od stručnjaka arhitekta E. Dyggve-a. Budući da su neki temelji zalazili ispod današnje crkve, bio je raskopan crkveni pločnik, da se uzmognu do kraja ispitati ostaci starih zidova. Rezultat je bio vrlo interesantan. Upravo ispod današnje župske crkve otkriše se temelji druge srednjovjekovne crkve, koja je bila postavljena paralelno s prvom, ranije otkrivenom, i građena u isto doba, kada i ona. Istražujući potanje gradnju i oblik obiju crkava ustanovilo se je ponovno da je prva crkva — u kojoj je nađena Jelenina grobnica — imala oveći atrium i da je u njemu bilo mjesta za još nekoliko grobova, od kojih je ostalo tragova i ostataka. Nažalost se nije moglo ništa poblizje odrediti, jer se je u njima pokopavalo i u kasnije doba, pa poradi toga i provale Tatara i zatim Turaka stradala je i crkva i grobnice, koje su bile u njoj.

Prema rezultatima ovoga zadnjega kopanja čini se po svemu da su na »Gospinu otoku« otkrivene obe crkve sv. Stjepana i sv. Marije, od kojih je ona prva, u kojoj je

bila otkrivena godine 1898. Jelenina grobnica, posve vjerovatno crkva sv. Stjepana, a ona, koja je nedavno otkrivena ispod današnje župske crkve, po svojoj prilici crkva sv. Marije.

Crkva u solinskoj Gradini.

Uz istočni perimetralni zid rimske Salone, do desnoga brijega rijeke Jadrana, strše još i danas, u gornjim dijelovima porušene, zidine srednjovjekovne tvrđave (iz XIV. stoljeća), koju seljaci zovu »Gradina«. Godine 1909. i 1911. pokazalo se je pri kopanju vionograda, koji je bio unutar zidina tvrđave, nekoliko arhitektonskih fragmenata iz rimsko doba, a uz to i nekoliko komada srednjovjekovne izradbe. Godine 1917. kupi društvo »Bihać« čitavu »Gradinu« sa zemljištem u njoj, pa nastavi već ranije započeto iskopavanje, koje otkrije crkvu neobičnoga oblika: sa tri apside i dvanaest stupova, od kojih je osam bilo poredano oktoagonalno, a četiri ostala u kvadratu oko oktoagona. Stupovi, baze i kapiteli najvećim su dijelom doneseni iz rimskih porušениh zgrada i ponovno upotrebljeni za srednjovjekovnu crkvu, a neke su baze i kapiteli izrađeni u isto vrijeme, kad se je gradila crkva. Neki su ulomci ukrašeni pleternom ornamentikom, karakterističnom za kasnije doba naše narodne dinastije. U srednjoj apside — koja je sagrađena na vrlo solid-

Ostaci starohrvatske crkve iz XI. stoljeća u solinskoj »Gradini«.

nim rimskim temeljima polukružnog oblika — i u lijevom, sjevernom zidu opažen je odmah niz izdubaka (niša) udešenih kao za sjedenje pri svećanim obredima. Desni, južni zid, jače je porušen, a sačuvani su samo niski temelji, pa se niše u njemu ne mogu vidjeti. Poslije rata je otkriven i pročelni zid crkve i kasnije nadošlo grobište ispred crkve. Ovo zadnje kopanje ustanovilo je konačno dimenzije crkve i nešto bolje objasnio njezin interesantni oblik. Utvrđeno je, da je crkvena zgrada izvana imala kvadratan oblik, da su oktoagonalno poredani stupovi stajali u središtu crkve i vjerovatno imali funkciju da nose kupolu, a četiri stupa poredana u kvadratu, u uglovima crkve, da su po svoj prilici podržavala krov crkve.

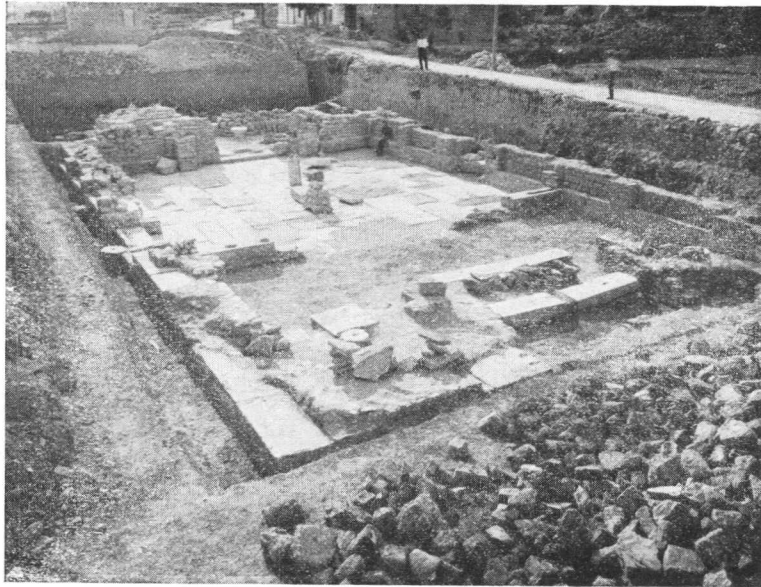
Po neobičnom obliku crkve i njezina nutarnjeg rasporeda pomišljalo se odmah na njezinu cerimonijalnu svrhu. Budući da ni jedna do onda otkrivena crkva u solinskom polju nije odgovarala onoj, koju spominje krunidbena povelja Zvonimirova iz godine 1076., a crkva otkrivena u Gradini odgovarala njoj i po vremenu gradnje i po svom obliku zgodnom za svećane obrede, zaključio je Bulić s velikom vjerovatnošću, da bi to imala biti ona crkva u solinskom polju, koja je bila posvećena sv. Petru i u kojoj je bio okrunjen kralj Zvonimir godine 1076.

Iako ovo Buličevo mišljenje ima i danas veliku vjerovatnost, ne može se označiti kao sigurno ispravno, jer su najnovije iskopine na položaju zvanu »Šuplja crkva«,

istočno od »Gradine«, pokazale da nije isključena mogućnost, da je Zvonimir bio okrunjen u crkvi nedavno ondje otkrivenoj.

Samostan i crkva sv. Mojsija.

Važno iskopavanje obavio je »Bihać« godine 1931. na položaju zvanu »Šuplja crkva« u južnom dijelu kliškoga polja, koje seže sve do desne obale rijeke Jadr. Otkrivena je crkva velikih dimenzija, bazilikalnog oblika na tri lađe — najveća od svih dosada otkrivenih starohrvatskih crkava. Građena je u XI. stoljeću na ruševinama ranije starokršćanske bazilike još većih dimenzija negoli je ona. Starohrvatska se naime crkva — iako je i ona velikih dimenzija — sva nalazi unutar zidova starokršćanske bazilike, na čijim je ruševinama i dobrim dijelom iz njezina materijala građena. Otkopani fragmenti s pleternom ornamentikom i ljudskom figurom, prikazanom u reljefu, svjedoče, da ova starohrvatska bazilika potječe iz XI. stoljeća. Između ulomaka s pleternom dekoracijom ističe se fragment oltarske ograde s prikazom sveca u reljefu i s natpisom: S. M o i s e s p o v r h n j e g o v e g l a v e, t e j e d a n z a b a t (t e g u r i j) c r k v e n e p r e g r a d e s k r i ž e m i n a t p i s o m: † S a n c t i s s i m e P e t r e s u s c i p e m u n u s a r e v (e r e n d o) M o y s e s f a m (u l o) t u o; što u hrvatskom prijevodu znači: Presveti Petre, primi dar od Moj-

God. 1931. otkrivena crkva sv. Mojsija u kliškom polju kod rijeke Jadr
iz XI. stoljeća.

sija, služe svoga. Rev(erendus) Moyses je vjerojatno opat onoga samostana.

Osim položaja, koji je s priličnom tačnošću određen u pisanim dokumentima, i ovi fragmenti svjedoče, da je ovdje bila starohrvatska crkva posvećena sv. Mojsiju. Što se na jednoj crkvenoj pregradi spominje sv. Petar, znači vjerovatno, da je ova crkva bila posvećena ne samo sv. Mojsiju, nego i sv. Petru, kao što su mnoge druge crkve iz starohrvatskoga doba bile posvećene dvojici ili trojici svetaca. Nego, ova nas okolnost dovodi na misao, da se je ova crkva u pisanim dokumentima mogla katkada nazivati i crkvom sv. Petra, pa stoga nije isključena mogućnost da bi to mogla biti ona »bazilika sv. Petra«, u kojoj je godine 1076. okrunjen kralj Zvonimir.

Znamo iz pisanih dokumenata, da je uz crkvu sv. Mojsija bio i samostan, kojega se opat u svećanim prigodama nalazio u pratnji hrvatskih kraljeva. Samostan je poslije kao kraljevsko dobro prešao u vlasnost nadbiskupske crkve u Splitu. Pri ovom se iskopavanju još nije naišlo na njegove tragove, ali proširenjem ovih iskopina, koje su istom djelomično izvršene, možda će se naći i njegovi ostaci. Sa dvije strane crkve već su se pokazali tragovi grobišta starokršćanskoga i sredovječnooga, pa ima nade da bi ove iskopine mogle riješiti još koje historijsko pitanje.

Starohrvatsko groblje na Majdanu kod Solina.

Na Majdanu kod Solina, na teritoriju kliške općine, otkopavali su ove jeseni radnici tvornice cementa »Split« zemlju sa filona tupine i pri tome naišli na grobove sredovječne dobi, a u nešto većoj dubini na ostatke iz rimskih vremena. Po obliku grobova, dubini, u kojoj su ležali, i po kovinskim nakitima, što su se u njima našli, moglo se utvrditi, da je otkriveno jedno starohrvatsko groblje, za koje se do tada nije ništa znalo. Ispod groblja ležali su temelji rimskoga zaselka (villa rustica), a našla su se i dva kapitela i veći fragmenti crkvene pregrade iz kasnorimskoga doba. Po nekolicini iskopanih fragmenata crkvene pregrade s pleternom ornamentikom moglo se zaključiti, da je uz groblje bila i starohrvatska crkva, ili možda preuđesena starokršćanska crkva s namještajem iz starohrvatskoga doba. I grobovi i ostaci zidova bili su nažalost već raskopani i većim dijelom uništeni, kad je za te nalaze doznalo ravnateljstvo Arheološkog muzeja i uprava društva »Bihać« u Splitu.

Nekoliko presječenih grobova na zapadnoj strani toga nalazišta upućivalo je na mogućnost da se starohrvatsko groblje proteže još dalje prema zapadu. Zato je društvo »Bihać« (s dozvolom tvorničke uprave) ondje poduzelo na svoj trošak sistematsko iskopavanje,

Zabat crkvene pregrade nađen u starohrvatskoj crkvi sv. Mojsija u Solinu, sastavljen od voditelja iskopina arh. E. Dyggve-a.

koje je također dalo interesantnih rezultata. Otkriven je naime još jedan, oveći dio onoga groblja s karakterističnim starohrvatskim grobovima ovalnoga oblika, koji su bili obzidani i popločeni kamenom, a odozgo pokriveni kamenim pločama. U nekim se je grobovima našlo i nakitâ, osobito naušnica i prstenja. Kosturi su bili već jako istrunuli, pa nijesu mogli da služe kao predmet naučnog istraživanja. Tjelesa su mrtvaca bila ritualno pokopana s nogama i licem okrenutim prema istoku.

Budući da i ovaj, od »Bihaća« otkopani, dio starohrvatskog groblja leži na slojevima tupine, koja pripada tvornici, bit će i on do malo uništen. Sva je sreća, da je »Bihać« spasio ne samo nakite iz onih grobova, koje je na svoj račun otkopao, nego da je pribavio i sve ostale, koje su prije bili iskopali tvornički radnici. Tako sada imamo sakupljene u »Bihaćevoj« zbirci sve te dragocjene predmete koji sačinjavaju jedan od najbogatijih nalaza iz starohrvatskoga doba.

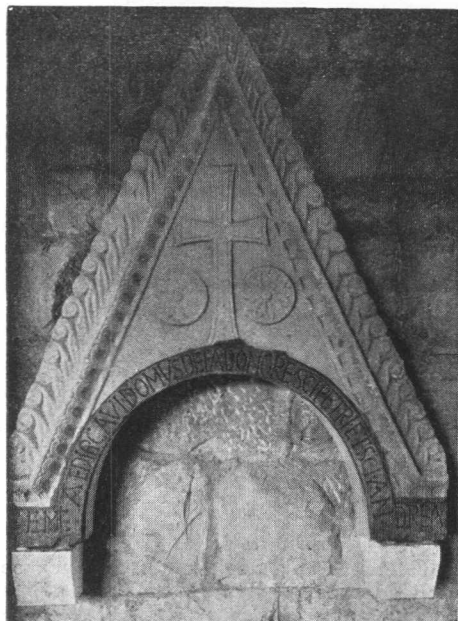
U prvom redu treba spomenuti dva para naušnica od čistoga zlata (s promjerom od 5 cm i 3 cm), ukupne težine od 30 g., zatim

jedan đerdan od pozlaćenog srebra, koji se sastoji od osam privjesaka jajolikog oblika (s jedne strane plosnatih, a s druge konveksnih), te dva para naušnica iz pozlaćenog srebra (promj. 5 cm). Srebrnih naušnica bez pozlate ima pet pari, od kojih jedan par ima po četiri jagode, dok ostali primjerci imaju po jednu. Dvije manje srebrne naušnice ne sačinjavaju par: nađene su svaka u posebnoj grobu i različite su izradbe. I đerdan i naušnice iskićeni su filigranskim zrnima, ukusno poredanim u nizove, u trokute ili rombe. Prstenje je jednostavnije, bez ukrasa, osim jednog primjerka od pozlaćenog srebra s ažduranom krunom i okom od staklene paste.

Velik broj grobova iz starohrvatskoga doba uz crkvu s namještajem ukrašenim pleternom ornamentikom svjedoči nam, da je u ranijem srednjem vijeku tu bilo jedno hrvatsko naselje, smješteno na ostacima rimskog zaselka i starokršćanske crkve. Naselja je tijekom vremena nestalo, možda za vrijeme provala Tatara ili Turaka, a naplov sa susjednog brda pokrio je ostatke debelom naslagom zemlje.

Sv. Petar u selu i Sv. Stjepan.

Godine 1911.—1913. kopao je »Bihać« u poljičkim Jesenicama na mjestu negdašnjeg benediktinskog samostana, koji darovnica Petra Crnoga, sina Gumajeva, iz god. 1080. naziva »sv. Petar u Selu«. Uz nešto noviju crkvu, koja je vjerojatno potjecala iz kasnijega srednjega vijeka, dodoše pri iskopavanju na vidjelo ostaci drugih dviju crkava; jedne starohrvatske iz XI. i druge starokršćanske iz VI. ili VII. stoljeća. Našla se je i nadgrobna ploča sa natpisom utemeljitelja

Zabat crkvene pregrade iz starohrvatske dobe u Arheološkom muzeju u Splitu.

starohrvatske crkve i dobroćinca samostana Petra Crnoga, koja je u kasnije doba bila upotrebljena za oltarnu mensu.

Kad je poslije rata društvo »Bihać« htjelo da ondje nastavi iskopavanje samostana, kojemu pripada crkva, našlo se nažalost pred činjenicom da je nad temeljima crkve i samostana bila već sagrađena nova kuća za stanovanje. Time je onemogućeno daljnje istraživanje na onom mjestu, a većim je dijelom uništeno i ono što se je do tada bilo otkrilo. Srećom je »Bihać« bio već prenio u svoju zbirku nadgrobnu ploču Petra Crnoga i tako spasio jedan spomenik iz te historijske crkve.

Malo na zapad od ovoga položaja, na starom jeseničkom grobištu, nalazi se crkvice sv. Stjepana, koja je također spomenuta u

navedenoj darovnici. Pregrađivana je više puta tako da je današnja crkvice posve izmijenila svoj nekadašnji oblik. Ipak je sačuvala sve do danas pluteje crkvene pregrade s pleternom ornamentikom i jedan kapitel iz starohrvatskoga doba. Nedavno je ova interesantna crkvice popravljena i sačuvani pluteji pregrade postavljeni su na mjesto gdje su vjerovatno stajali i u starohrvatsko doba.

Slučajni nalazi.

Kao što je već spomenuti natpis kneza Trpimira nađen slučajno od jednog seljaka u solinskim Rižinicama, tako je na sličan način opet slučaj iznio na vidjelo još dva važna nalaza arheoloških predmeta iz starohrvatskoga doba.

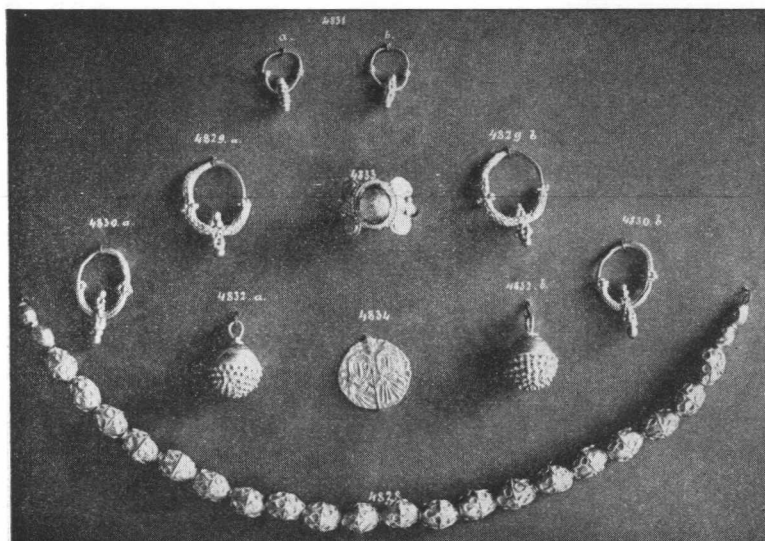
God. 1871 kopao je župnik Gornjeg Muća Don Mijo Granić temelje za proširenje crkve sv. Petra. U dubini od 1½ m nađe nekoliko starinskih arhitektonskih ulomaka među kojima i fragmenat pregrade starohrvatske crkve s imenom njezina utemeljitelja kneza Branimira (879—892), osnivača nezavisne hrvatske države. Natpis je tačno datiran godinom 888. i šestom indikcijom. Župnik ga je darovao zagrebačkom muzeju, gdje se i danas nalazi. Drugi, manje važni, fragment toga istoga natpisa otkriven je kasnije u zidu jedne seoske kuće, a sada se nalazi u zbirci »Bihaća« u splitskom muzeju.

U selu Trilju, nedaleko od Sinja, otkriven je god. 1921., pri kopanju jedne nove grobnice starinski grob, u kojem su se našli zlatni predmeti ženskoga nakita i jedan komad zlatnog novca (solidus aureus) bizantinskog cara Konstantina V. Konpronima (741.—775.). Nađeni se nakit sastoji od jednog derdana, jednog prstena, jednog para puceta s filigranskom radnjom i triju pari naušnica sličnoga oblika a različite veličine. Oblik pojedinih predmeta i filigranski ukras na njima podudara se potpuno sa ostalim nakitima, koji su nađeni u drugim starohrvatskim grobovima po splitskoj i kninskoj okolici i koji su sakupljeni u Muzeju starohrvatskih spomenika u Kninu i zbirci društva »Bihaća« u Splitu.

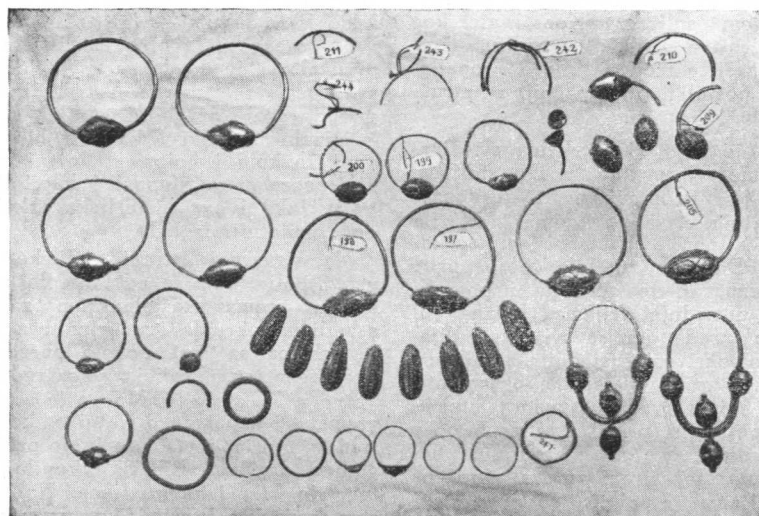
Zlatni nakit iz Trilja je pripadao nekoj bogatoj Hrvatici — valjda ženi ili kćeri koga župana iz konca VIII. stoljeća. On nam, uz ostale nalaze iz drugih grobova, pokazuje, kakav je bio ukus u kićenju, a odaje i blažostanje ondašnjega hrvatskog svijeta. Pribavljen je od Arheološkog muzeja u Splitu i izložen u vitrini kovinskih predmeta u velikoj muzejskoj dvorani.

Popravljeni spomenici.

Da donekle upotpunim pregled najvažnijih spomenika iz starohrvatskoga doba u

Zlatni nakit i zlatni novac Konstantina V. Kopronima nađen u starohrvatskom grobu iz konca VIII. stoljeća u Trilju. U Arheološkom muzeju u Splitu.

Nakiti iz starohrvatskih grobova na Majdanu kod Solina. U sredini (br. 197—200) su naušnice iz čistoga zlata, a ispod njih osam privjesaka ogrlice (derdana) iz pozlaćenog srebra. U zbirci kovinskih predmeta društva »Bihaća«.

Starohrvatski grobovi na Majdanu kod Solina.

Splitu i okolici, spomenut ću ukratko i nekoliko onih, koji su imali bolju sudbinu nego li netom opisane ruševine. Ovi bolje sačuvani spomenici, važni za našu nacionalnu povijest i za historijsko-umjetničku nauku, zadnjih su godina uređeni i popravljani, zaslugom splitskog Konservatorskog ureda, a i društva »Bihać« u Splitu. Time su ne samo zaštićeni od daljnje propadanja, nego su postali i pristupačniji za stručnjake i turiste.

U Trogiru je najstarija crkvice sv. Barbare, građena vjerovatno u IX. stoljeću. S vremenom je bila napuštena, te je dopala u ruke privatnih vlasnika, kojima je služila za skladište i počela da gubi svoj nekadašnji oblik. Da se spasi, bila je još prije rata otkupljena, ali je očišćena i popravljena istom u zadnje vrijeme. Izvana joj se vidi samo fasada, jer su svi ostali dijelovi posvema pokriveni susjednim zgradama. Nadvratnik je urešen pleternom ornamentikom i nosi natpis gradskog priora utemeljitelja crkve (Maius prior). Nu osobito je zanimljiva nutrina ove male trobrodne bazilike. Na nutarnjoj strani zidova ukrašena je plitkim »nišama«, a pobočni su joj brodovi od srednjega odijeljeni stupovima s kapitelima, koji su većim dijelom kao spolia preuzeti iz nekadašnjih rimskih građevina. Krstati svodovi, kojim je presvođena, rijedak su primjer kod nas iz tako ranoga doba. Prigodom nedavne popravke izvađen je

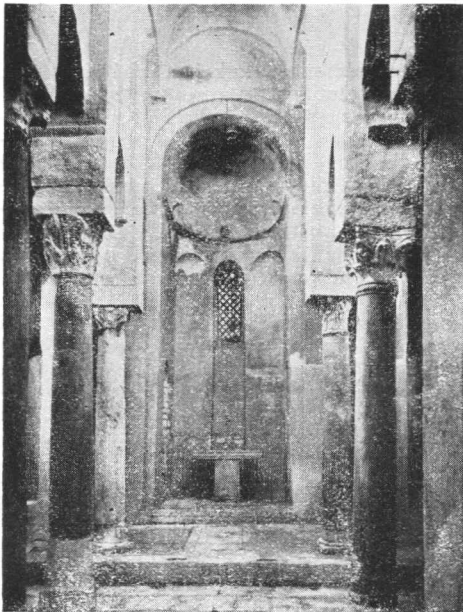
iz crkvenog pločnika komad kamene grede s pleternim ukrasom i natpisom, u kome se spominje neki »restaurator operis Petrus« i njegova žena »Dabriza«, t. j. Dobrica. To je dio pregrade (septuma), koja je bila postavljena u XI. stoljeću, kad je crkva — kako kaže natpis — bila restaurirana.

Na seoskom groblju u Kaštelu Gomilici usčuvala se je do danas sredovječna crkvice sv. Kuzme i Damjana. Većim dijelom je izgubila svoj prvobitni oblik, a starinski, originalni stupovi i kapiteli bili su pokriveni žbukom i bojom. Učinjeni su najnužniji popravci, a stupovi i kapiteli očišćeni, te je tako i ova historijska crkvice dobila opet prijatniji izgled.

Na sjevernoj strani splitske periferije, usred polja, koje se od Arheološkog muzeja spušta prema Kaštelanskom zalivu, stoji osamljena okrugla građevina bez krova. To je crkvice sa šest uokolo poredanih niša, posvećena sv. Trojici, a sagrađena vjerovatno u XI. stoljeću. Mnogo je pretrpjela od vremena i nepažnje privatnika, kojima je do nedavna pripadala. Zato ju je pred nekoliko godina društvo »Bihać« otkupilo, a poslije toga je bila i popravljena. No i dalje je ostavljena bez krova i čuva se kao slikovita historijska ruševina. Iz nje potječe jedan fragment izrađenog luka (komad crkvene pregrade) koji se danas nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu.

I u samom gradu Splitu sačuvala su se

dva veoma važna spomenika iz doba hrvatske narodne dinastije, na kojima je konserverator izveo neke popravke. Zdenac (kamenica) krstionice, u nekadašnjem poganskom hramu Dioklecijanovu, obložen je mramornim pločama, koje nijesu učinjene za tu svrhu, nego su po svoj prilici bile izrađene za oltarsku ogradu u splitskoj stolnoj crkvi, a istom kasnije, prigodom neke pregradnje, prenesene na današnje njihovo mjesto. Ploče su urešene pleternom ornamentikom, a na jednoj od njih prikazan je u reljefu hrvatski kralj (valjada Krešimir ili Zvonimir), kako sjedi na prijestolju s križem u desnoj, a globusom, simbolom kraljevske vlasti, u lijevoj ruci. Na glavi mu je kruna zapadnoevropskog tipa sa tri križa i čvrstim uho-branima. Budući da je ovaj veoma važni reljef u krstioni stajao na zabitnom mjestu i djelomično bio prekriven susjednom pločom, premješten je na zgodnije i dostojnije mjesto, prema ulazu.

Popravljen crkvice sv. Barbare u Trogiru iz starohrvatskog doba (IX. stoljeće).

Crkvice sv. Martina u nekadašnjem hodniku za carsku stražu nad sjevernim vratima (Porta aurea) Dioklecijanove palače, sačuvala je do danas originalni natpis nad ulaznim vratima (valjada iz IX. stoljeća) i interesantnu pregradu (septum) s pleternom ornamentikom i imenima svetaca, kojima je crkva posvećena. Pregrada je možda iz nešto kasnijeg doba nego li natpis nad ulazom. Ona je

jedini primjerak u cjelini sačuvane crkvene pregrade iz starohrvatskog doba, a nalazi se još uvijek na svom prvobitnom mjestu. Crkvice je vezana uz samostan redovnica sv. Dominika, koje su je skupa sa samostanom preuzele od nekadašnjih benediktinskih redovnica.

Na teritoriju stare hrvatske župe Poljica uređena je, do nedavna zapuštena, crkvice sv. Stjepana na jeseničkom groblju s ostacima namještaja iz starohrvatskoga doba; a popravljena je i znamenita crkva sv. Petra u Priku kod Omiša, u kojoj je, prema sačuvanoj nam povelji iz godine 1074, hrvatski kralj Slavac (Slavić), u pratnji bana i župana, sudio spor u parnici između Tugarana i Petra Crnoga, utemeljitelja crkve sv. Petra u Selu. Kasnije je u Priku uz historijsku crkvu sv. Petra sagrađeno »Ilirsko sjemenište«, u komu su se uzgajali naši popovi glagoljaši.

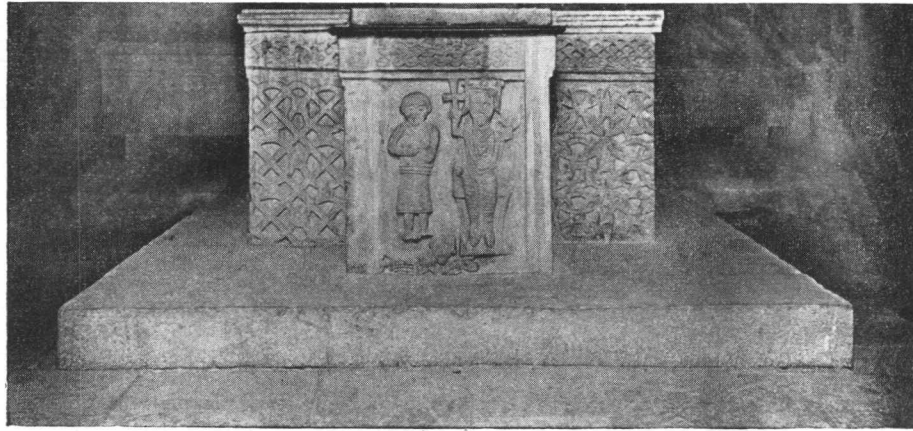
Historijska kliška tvrđava, u srednjem vijeku središte hrvatske primorske župe, a u kasnijim stoljećima najotpornija strategiska tačka, koja je duugo odolijevala turskoj bujici, postala je nakon popravka omiljeno izlešće Splitsana i stranih turista. Kao uspomena iz turskog doba sačuvala se je na vrhu tvrđave mala džamija, u XVII. stoljeću pretvorena u crkvicu i posvećena sv. Vidu.

Objelodanjeni izvještaji o iskopinama.

Sva je ranija iskopavanja »Bihaćeva« vodio društveni pretsjednik Don F. Bulić. Rezultati su publicirani u posebnim »Izvještajima Bihaća«, od kojih su prva dva izašla u posebnim knjižicama, štampanim u Zadru god. 1894—1896, a ostala četiri u »Vjesniku hrvatskog arheološkog društva« u Zagrebu g. 1897—1901. Iskopine crkve u »Gradini« objelodanio je Bulić u milenijskom Zborniku kralja Tomislava (izdanje Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, g. 1925). Neka novija iskopavanja vodio je u ime »Bihaća« arhitekt Ejnar Dyggve iz Kopenhagena, a privremene izvještaje o njima dao je u nekoliko članaka Dr. Ljubo Karaman.

Zaključak.

Kako vidimo iz ovoga letimičnog prikaza, istraživanje starohrvatskih spomenika našlo je veoma plodno tlo u splitskoj okolici. Kamenu su nam spomenici potvrdili i popunili vijesti pisanih dokumenata o kulturnom i političkom djelovanju naših narodnih vladara u ovom važnom središtu nekadašnje hrvatske države. Tu je otkrivena rezidencija, gdje su oni od vremena do vremena odsjedali, sudili i izdavali svoje vladarske povelje; otkrivene su brojne zadužbine, koje su oni podizali i posjedima nadarivali; grobnice, u koje su se pokopavali. Od svega toga veći dio uništiše

Hrvatski kralj u reljefu na mramornoj ploči krstionice (u nekadašnjem hramu Dioklecijanove palače) u Splitu. U pozadini lijevo (za gledaoca) sarkofag Ivana Ravenjanina, prvog splitskog nadbiskupa, iz doba prvog pokrštenja Hrvata; desno sarkofag splitskog nadbiskupa Loure, prijatelja kralja Zvonimira.

zloglasne provale Tatara i nemilo haranje Turaka, a nešto i sam zub vremena. Vide se još samo ruševine, po koja crkvice, što je izbjegla rušilačkoj bujici, te arhitektonski fragmenti i kovinski nakiti iz neopljačkanih grobova, sakupljeni u zbirci »Bihaća« u Arheološkom muzeju u Splitu. Ovi nam ostaci pružaju ipak mogućnosti, da dočaramo u svojoj mašti građevine i način života našega naroda u dalekoj prošlosti.

Brojna naselja i crkvice iz starohrvatskog doba u plodnom polju splitske okolice, a osobito onaj gusti niz crkava i samostana uz solinsku rijeku, istočno od ruševina stare Salone, svjedoče nam, da su Hrvati u prvim stoljećima svoega života u današnjoj svojoj postojbini odabirali za svoja sjedišta radije ladanjske predjele nego li teritorij porušenoga rimskoga grada. Ali već u početku IX. stoljeća gradili su naši pređi crkve i samostane u kamenu, ponajviše na temeljima i materijalnom napuštenih i porušenih rimskih zaselaka, kojima je ova okolica obilovala.

Uklesane pletenice, kuke, biljni i životinjski motivi, a u doba većega razvoja i ljudske figure resile su pročelja zgrada i crkveni namještaj izrađen u kamenu i u mramoru. Hrvatski vladari i odličnici gradili su i svoje stambene zgrade u kamenu i pokopavali se u kamene sarkofage. Zlatne i srebrne naušnice, ogrlice i prstenje iz starohrvatskih grobova pokazuju nam, da se je naš narod kitio i u ono doba ukusnim i bogatim nakitima.

Ako ovu vrstu gradnje i načina života usporedimo s onim ostalih Slavena — koji do mnogo kasnijeg doba grade samo u drvu i pokopavaju se u proste grobove u zemlji — razumjet ćemo, koliki su napredak pokazali Hrvati malo poslije nego su se doselili u ove krajeve. Ovaj kulturni napredak imaju bez sumnje da zahvale u prvom redu tome, što su zarana prigrlili kršćansku vjeru i došli u neposredan kontakt sa spomenicima i načinom života rimskoga svijeta.

Dr. Antun Grgin.

»DRUGOVI« MLETAČKIH KNEZOVA U DUBROVNIKU.

Najstarije doba dubrovačke historije do početka XIII. stoljeća slabo nam je poznato, jer, osim dubrovačkih anala i hronika iz XV.—XVIII. stoljeća što su za to doba gotovo sasvim nepouzdana, imamo vrlo malo savremenih spomenika i svjedočanstva. Ali i »mletačko doba« od g. 1205.—1358. još je uvijek slabo istraženo, to jest savjesno i temeljito ga je istražio Jireček, ali nije sti-

gao da i opširno prikaže cijelu dubrovačku historiju, kako što od njega samoga znam da mu je bila namjera da učini pošto svrši svoju *Geschichte der Serben*. Ali smrt ga je pretekla, pa nije ni nju dovršio, a za Dubrovnik ostavio nam je, uz neke monografije, zbijeni pregled njegove historije što ga je dao g. 1883. za češki *Náučný Slovník* pod riječju *Dubrovnik*. I